

Savaş Propagandası: Birinci Dünya Savaşı'nda Tarafsız Avrupa Ülkelerinde Osmanlı Askerî Propagandası

War Propaganda:

Ottoman Military Propaganda in Neutral European Countries in the First World War

Mustafa Yeni, Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, E-Posta: mstfyeni@gmail.com

<https://doi.org/10.47998/ikad.1170337>

Anahtar Kelimeler:

II. Şube,
Propaganda,
Resmî Tebliğ,
Kamuoyu,
Tekzip.

Öz

Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı, beraberinde topyekûn harp kavramını da getirmiştir. Topyekûn harple birlikte, muharip devletler yalnızca askeri kaynakların başarılı olmaya yetmediğini anlayınca sivillerin desteğine de ihtiyaç duymuşlardır. Devletler, sivillerin ellerindeki kaynaklara ve bizzat sivillerin kendisine ulaşmak için de onların düşüncelerini ve dolayısıyla davranışlarını değiştirecek girişimlerde bulunmuşlardır. Bundan dolayı sivillerin nezdinde etkili olacak propaganda faaliyetlerine başlanmıştır. Muharip devletler, sadece kendi vatandaşlarına değil, düşmanlarının veya tarafsız ülkelerin vatandaşlarına karşı da propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir. Dünyada yaşanan bu değişimden Osmanlı Devleti de tabii olarak etkilenmiştir. İşte bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin propaganda anlayışları ve profesyonel propaganda çağındaki faaliyetleri incelenecek, bu faaliyetler için oluşturulan kurumlar mercek altına alınacaktır. Ayrıca çalışmada, Osmanlı Devleti'nin özellikle tarafsız Avrupa ülkelerindeki propaganda faaliyetleri ele alınacaktır. Bunun yanında, düşman ülkelerin topraklarında yapılmak istenilen propagandalar hakkında bilgi verilecek ve bu faaliyetler esnasında ortaya çıkan sorunlar açıklanacaktır. Yine propaganda faaliyetleri kapsamında, Osmanlı Devleti'nin savaştaki müttefikleriyle olan ilişkileri de incelenecektir. Böylece Osmanlı Devleti'nin son derece etkisiz olduğu düşünülen coğrafyalardaki propaganda faaliyetlerinin özü anlaşılmasına çalışılacaktır.

Keywords:

II. Branch,
Propaganda,
Official Notice,
Public Opinion,
Refutation.

Abstract

As is known, the First World War brought with it the concept of total war. With total war, when the combatant states realized that military resources alone were not enough to succeed, they also needed the support of civilians. In order to reach the resources available to civilians and the civilians themselves, states have taken initiatives to change their thoughts and therefore their behavior. For this reason, propaganda activities were initiated to be effective in the eyes of civilians. Combatant states carried out propaganda activities not only against their own citizens but also against the populations of their enemies or neutral countries. The Ottoman Empire was naturally affected by this change in the world. In this study, the Ottoman State's understanding of propaganda and its activities in the era of professional propaganda will be examined, and the institutions created for these activities will be scrutinized. In addition, the study will examine the propaganda activities of the Ottoman Empire, especially in neutral European countries. In addition, information will be given about the propaganda activities carried out in the lands of enemy countries and the problems that arose during these activities will be analyzed. Again, within the scope of propaganda activities, the relations of the Ottoman Empire with its allies in the war will also be analyzed. Thus, the essence of the propaganda activities of the Ottoman Empire in geographies that were thought to be extremely ineffective will be tried to be understood.

Giriş

Şahıs ve/veya kurumlar tarihin eski devirlerinden beri hedefleri olarak belirledikleri grupların kendileri gibi düşünmesini ve hareket etmesini istemişlerdir. Bunun için yapılan faaliyetlere propaganda ismi verilmiştir. Bir diğer deyişle, propaganda, bir grubun düşünce ve tutumları üzerinde belge, bilgi, ideoloji ve görüşler yoluyla etkide bulunarak istenilen yöne çekmeyi arzulayan ikna odaklı bir iletişim türüdür (Çakı, 2018: 113). Bununla beraber herkesin ve her şeyin birer propaganda aracı haline geldiği sanayi sonrası toplumlarda propogandanın kesin bir tanımını vermek oldukça zordur. Marbury B. Ogle propogandayı, düşünceleri ya da tutumları değiştirmek için gösterilen çaba olarak tanımlarken, propogandacıyı da muhatabını etkilemek niyetiyle kendi düşüncelerine başvuran kişi olarak konumlandırmıştır. Bununla birlikte Fransız filozof Jacques Ellul, bu türden psikolojik yönü ağır basan bütün tanımlamaları yetersiz bulmuş ve propogandanın daha geniş bir çerçevede ele alınmasını önermiştir. Ona göre propoganda, her şeyden önce planları verimli hale getirerek ve alınan kararlara karşı konulamaz bir güç vererek insanlara eyleme geçme iradesi yükler. Bu aracı [propogandayı] her kim kullanırsa kullansın, onun için en önemli şey bu aracın etkili olmasıdır. Propoganda fenomeni incelenirken akıldan çıkarılmaması gereken önemli yasa budur. Etkili olmayan propoganda, propoganda değildir. Bir araç olarak propoganda, teknolojik bir evrende işlev kazanır ve bu evrenin karakteristik özelliklerini paylaştığı gibi onun ayrılmaz bir parçasıdır da (1973: x-xi).

XX. yüzyılla birlikte propoganda profesyonellerin tam zamanlı bir meşguliyeti haline gelmiş ve şu şekilde açıklanmıştır:

Propoganda artık şahıs faaliyeti olmaktan çıkmış, teşkilât haline gelmiştir. Bugün vasıtanın, paranın, ilmî donelerin girmedeği bir propoganda sistemi mevcut değildir. Gazetesiz, radyosuz, sinemasız ve daha pek çok çeşit modern âletsiz propoganda olamaz. Çünkü san'at olmaktan çoktan çıkan propoganda, teknik bir iş haline gelmiştir. Propogandacı, istenilen bir neticeyi elde etmek için muhatabı olan cemiyetin hâleti ruhiyesini, düşünce ve hareket tarzlarını iyice tahlil etmelidir. Çünkü cemiyeti teşkil eden fertlere müessir olmak için ele alınması gereken bu nokta ilmî bir hakikattir. Faaliyet sahası insan olan propogandacı, muhatabı olan ferdi ve onun teşkil ettiği topluluğu ve bunların dayandığı biyolojik ve sosyolojik temeli tanımak mecburiyetindedir (Okay, 1957: 4).

Propogandanın bu tanımlarından sonra çalışmada cevap aranacak sorular ifade edilmelidir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız Avrupa ülkelerinde rakiplerinin ve çıkar gruplarının aleyhinde yaptığı propoganda faaliyetlerine karşılık verip vermediği sorusuna cevap aranacaktır. Bunun yanında, eğer bir karşılık verildiyse, bu faaliyetlerin nelerden ibaret olduğu ve bunlardan istenilen sonucun alınıp alınmadığı diğer cevabı aranacak sorular olmuştur.

Savaş ve Propoganda

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin tarafsız Avrupa ülkelerinde yaptığı propoganda faaliyetleri bir merkezden yönetilmiştir. Bu merkezin ismi Başkumandanlık Vekâleti Erkân-ı Harbiye Riyaseti II. Şubesi'dir. Esas görevi istihbarat ve karşı istihbarat olan bu kurum aynı zamanda propoganda ve sansür faaliyetleriyle de uğraşmıştır. Bununla beraber propoganda faaliyetlerine çok önem verildiği kurumun idarecilerinin bizzat konuyla ilgilenmelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim 1914 senesi

sonuna kadar kurumun müdürlüğünü yapacak olan Erkân-ı Harp Binbaşı Musa Kâzım Karabekir, propagandanın önemini farkındadır (Karabekir, 2011: 231-232). Karabekir'in yerine gelecek olan Erkân-ı Harp Binbaşı Şevket Seyfi (Düzgören) Bey'in Atina'da yapılan propagandayla bizzat ilgilenmesi, aynı farkındalığın savaş sonuna kadar devam ettiğini göstermektedir (BOA, HR.SYS. 2409/67, 26.05.1915).

II. Şube Müdürü Karabekir, propagandanın nasıl yapılması gerektiğini de açıklamıştır. Karabekir, propagandanın uzun ve yalanlarla dolu olmamasını ve inandırma kuvveti olması gerektiğini belirtmiştir (Karabekir, 2011: 294). Karabekir, propagandanın icra mekânı olan basın da önemini farkındadır: Nitekim Karabekir, büyük devletlerin siyasi ve iktisadi amaçlarına ulaşmak için matbuatı en güçlü silah olarak kullandıklarını, bir yandan cihan kamuoyunu etkilemeye çalışırken, diğer yandan ulaşılabilecek hedef hangi milletle alâkadarsa o milletin düşünce ve duygularını ve basını kazanmanın yollarını aradıklarını ifade etmiştir (2011: 201).

Osmanlı Devleti'nin propaganda faaliyetleri, ülke içinde sivillere, cephelerde askerlere ve yabancı ülke kamuoylarında olmak üzere üç başlıkta incelenmelidir. Ülke içindeki sivillere ve cephelerdeki askerlere basın, çeşitli yayınlar ve sinema gibi araçlarla propaganda yapılmıştır. Askerlere yapılan propaganda faaliyetlerinde beyannameler de önemli bir yer tutmuştur (Aşar, 2003: 93-94; Kıbıl, 2020: 291-292). Ülke dışında Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda Teşkilât-ı Mahsusa aracılığıyla propaganda faaliyetlerinde bulunulmuştur (Safi, 2021: 223). Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin propaganda faaliyetleri çok daha geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Özellikle Avrupa'daki tarafsız ülkeler ve bunların bazı sömürgeleri üzerinde propaganda faaliyetleri II. Şube'nin mesaisinin önemli bir kısmını kaplamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan propagandanın amaçlarını 1921'de İsviçre'den Hâkimiyet-i Milliye gazetesine yazan özel muhabir şöyle açıklamıştır:

- 1- Propagandayı yapan ülkenin, kendi halkındaki manevi gücünün artırılması,
- 2- Düşman ülkelerde manevi gücün ve mukavemetin yıkılması,
- 3- Tarafsız ülkelerin kendi taraflarına çekilmesi (Hâkimiyet-i Milliye, 1921: 3 Haziran).

II. Şube, savaşın başından itibaren propaganda faaliyetlerinin yürütülmesinde Hariciye Nezaretine bağlı olan Matbuat-ı Umumiye Müdüriyetiyle birlikte hareket etmiştir. Ancak propaganda faaliyetlerinin miktarının artması ve konunun bir uzmanlaşma gerektirdiğinin farkına varılması yeni bir teşkilatlanmaya gidilmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda Hariciye Nezaretinden 28 Ağustos 1915'te Dahiliye Nezaretine, düşmanların Avrupa basınında aleyhte yayınladıkları asılsız haberlerin tezkip edilmesi ve ülke dışındaki kamuoylarının kazanılması için makaleler yazılması amacıyla Harp Matbuat Karargâhının kurulduğu bildirilmiştir (BOA, DH.EUM.2.Şb. 69/28).

Akabinde Harp Matbuat Karargâhındaki personel eksikliği giderilmiştir. Nitekim kurumda askerlerin dışında, savaş sebebiyle yurt dışından dönen bazı diplomatlar da istihdam edilmişlerdir. Bu bağlamda Ekim 1915'ten itibaren Belgrad Sefiri Cevad, Tiflis

Başşehbenderi Münir Süreyya, Paris Şehbenderi Galib Şevki Beyler kurumunda çalışmaya başlamışlardır (ATASE, BDH. K. 268, D. 140, F. 1106-003-01; K. 268, D. 140, F. 1106-003-02; K. 268, D. 140, F. 1106-003-02a, 17.10.1915). Aynı şekilde 1 Aralık 1915'te İstanbul'da bulunan Madrid Sefiri Sezai Bey kurumda görevlendirilmiştir (BOA, HR.MTV. 65/62). İstanbul'da bulunan Stockholm Sefiri Mustafa Şekib Bey de 27 Ocak 1916'da bu kuruma tayin edilmiştir (BOA, HR.MTV. 65/64). Burada belirtmek gerekir ki savaşın sonuna doğru, 25 Temmuz 1917'de Harp Matbuat Karargâhının emrinde bir Dahili Harp Propaganda Şubesi meydana getirilmiştir. Şube, gazetelerde propaganda yapacak kişileri denetlemek, gerektiği takdirde işe almak ve uygun görülmeyenlerin ise propaganda faaliyetlerine katılmasının engellenmesiyle görevlendirilmiştir (Şimşeker, 2022: 164).

II. Şube'nin savaşın başından itibaren propaganda yapmak için hazırladığı bildirimlere, tebliğ-i resmî (resmî tebliğ) ismi verilmiştir. Bunlar Başkumandanlık Vekâletinin bir raporu gibi savaşın durumu hakkında Osmanlı Devleti'nin iddialarını ifade etmek için hazırlanmıştır. Bu bildirimler Başkumandanlık Vekâletinden her gün yayınlanırken, bir yandan da düşman devletlerin açıklamalarına yahut onların basınında çıkan haberlere karşı tekzipler yayınlanmıştır. Son olarak ise Başkumandanlık Vekâletinden makaleler yazdırılarak kamuoyları etkilenmeye çalışılmıştır.

Bilindiği üzere Avusturya-Macaristan Veliâhtı Franz Ferdinand'ın 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da suikast sonucu öldürülmesi üzerine Avrupa savaş koşullarına girmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de 2 Ağustos 1914'te genel bir seferberlik ilân etmiştir. Bu ayın son günü olan 31 Ağustos 1914'te ise basına ilk resmî tebliğ verilmiştir (Karabekir, 2009: 401).

Osmanlı Devleti, 29 Ekim 1914'te Karadeniz Baskını üzerine savaşa girmiştir. Akabinde Osmanlı Devleti, savaşa katılmasıyla ilgili bir bildiri yayınlamıştır. Bu bağlamda Rusların boğazlara mayın dökerek donanmayı mahvetmek niyetinde oldukları için savaşa girmek zorunda kalındığı iddia edilmiştir. Bu propagandanın kaynağı ise Novorossiysk limanında batırılan mayın gemisinden kurtarıldıktan sonra alınan esirlerin ifadeleridir (DTA, BN. 480/18948). Buna benzer bir tahrirat Başkumandanlık Vekâletinden 29 Ekim 1914'te Dahiliye Nezaretine gönderilmiştir. Burada mahrem olarak 'Ruslar beray-ı talim Karadeniz'de bulunan filomuza bugün taarruz ettiler. Şimdiye kadar Ruslardan bir ganbot ile bir torpil gemisi batmış ve 3 zabıt ile 83 nefer esir olunmuştur. Bizden hiçbir zayıt yoktur' denilmiştir (BOA, DH.EUM.7.Şb. 2/31).

Devlet kurumları arasında bu yazışmalar sürerken basına resmî tebliğler verilmiştir. Ancak bu tebliğler, Başkumandanlık Vekâleti Harekât Şubesi olarak da adlandırılan I. Şube tarafından basına gönderilmiştir. Nitekim 2 Kasım 1915'te Matbuat-ı Umumiye Müdüriyetine bütün basına ulaştırılması için verilen resmî tebliğde şunlar vurgulanmıştır: 'Kafkasya sınırimızdan aldığımız resmî malumata göre, Ruslar hudut kıtalarımıza birçok noktada taarruz etmişler, fakat uğradıkları sert direniş karşısında kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Akdeniz havzasında ise İngiliz kruvazörleri kendilerine yaklaşan bir Yunan torpidosunu Osmanlı torpidosu zannederek üzerine ateş açarak batırmışlardır. Bu iki olay devletlerin önceden beri gösterdikleri düşmanlığa Karadeniz'de başladıklarını göstermektedir. Osmanlı tebaasının tamamını yok etmek isteyen bu

tecavüzlere karşı doğrularla beraber olanlar, Allah'a güvenerek karşılık vermeye hazırdır' (Osmanlı, 2013: 74).

Bundan bir gün sonra ise II. Şube propaganda görevini ele almış ve Matbuat-ı Umumiye Müdüriyetine yazmıştır: 'Aşağıdaki resmî haberin basına tebliği ve bu konudan bahseden haberler yapmaları rica olunur. Bağdat'tan alınan resmî raporlara göre Bağdat İngiltere Konsololuğunda birtakım cephane sandıkları çıkarılarak Dicle nehrine atıldığı görülmüş ve bunları nakleden motor derhal yakalanmıştır. Suya atılan cephane sandıklarından 10 tanesi çıkarılmıştır. Suya atılması için hazırlanmasına rağmen zaman bulamadıklarından dolayı konsoloslukta kalan diğer tüfek sandıkları da müsadere olunmuştur. Bu sandıklarda 35 tane İngiliz asker tüfeği, 6 kısa ve 2 uzun martin, 4 revolver, çeşitli fişekler, çok miktarda barut, 9 sandık cephane bulunmuştur. Suya atılan silahlar çıkarılmışlardır. Malzemelerin kullanılmaya hazır mükemmel durumda olduğu anlaşılmıştır' (Osmanlı, 2013: 75).

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, savaşa girmesinin Rusların saldırısı sonucu olduğunu, bundan dolayı kendilerini korumak zorunda kaldıklarını, İtilaf Devletlerinin uzun zamandır kendilerine karşı savaşa hazırlandıklarını, düşmanların niyetlerinin Osmanlı tebaasının tamamının imhası olduğunu, düşman kuvvetlerinin akıl dışı hareketlerde bulduklarını, Osmanlı topraklarında bulunan diplomatik misyonların silah ve cephane sakladıklarını vurgulamışlardır.

Ülke içindeki sansür faaliyetleriyle haberleri kontrol eden Başkumandanlık Vekâleti, yurt dışında farklı bir yöntem takip etmiştir. Bu bağlamda savaş sırasında tarafsız kalan ülkeler, savaş haberlerinin akınına uğramıştır. Nitekim Bükreş Sefiri Safa Bey, 3 Nisan 1915 tarihli ajansların Sivastopol'den aldığı habere göre Mecidiye kruvazörünün mayına çarparak battığını bildirmiştir (BOA, HR.SYS. 2109/13). Bunun üzerine Karargâh-ı Umumi, 4 Nisan 1915 (22 Mart 1331) tarihinde yurt dışında yayımlanması için bir tebliğ hazırlamıştır. Burada, donanmamızın Odesa Körfezi civarında seyri esnasında 2020 tonluk Provident ve 1500 tonluk Wastoschua Zivezda isminde dolu olarak nakliye yapan iki büyük Rus vapuru donanmamız tarafından batırılmış ve vapurların mürettebatı esir edilmiştir. Bu harekât esnasında Oçakov (Özi) istihkâmı civarında düşman torpil arama gemilerini takip ederek düşman sahiline doğru ilerleyen küçük Mecidiye kruvazörü bir torpile çarparak batmıştır. Bu olay Rusların Odesa ve Nikolayev limanlarıyla sahillerinin korunması için döktükleri torpillerin dağılmasından dolayı olmuştur. Mecidiye kruvazörü mürettebatı civarda bulunan Osmanlı savaş gemileri tarafından kurtarılmıştır. Düşman sahillerinde kutsal görevini yerine getirirken batan bu geminin harekâtı her türlü övgüye layıktır, denilmiştir (BOA, HR.SYS. 2109/13).

Aynı gün Osmanlı topraklarında yayımlanan resmî tebliğde ise şunlar belirtilmiştir:

22 Mart 1331 tarihli Karargâh-ı Umumiden tebliğ olunmuştur: 1-Donanmamızın dün Odesa Körfezi civarında seyri esnasında 2020 tonluk Provident ve 1500 tonluk Wastoschua Zivezda isminde dolu olarak nakliye yapan iki büyük Rus vapuru donanmamız tarafından batırılmış ve vapurların mürettebatı esir edilmiştir. Bu harekât esnasında Oçakov istihkâmı civarında düşman torpil arama gemilerini takip ederek düşman sahiline doğru ilerleyen küçük Mecidiye kruvazörü bir torpile çarparak batmıştır. Bu olay Rusların Odesa ve

Nikolayev limanlarıyla sahillerinin korunması için döktükleri torpillerin dağılmasından dolayı olmuştur. Mecidiye kruvazörü mürettebatı civarda bulunan Osmanlı savaş gemileri tarafından kurtarılmıştır. Düşman sahillerinde kutsal görevini yerine getirirken batan bu geminin harekâtı her türlü övgüye layıktır. Mecidiye’de bulunan torpillerin kamaları tamamen alındıktan sonra gemi, düşmanın kullanmaması için torpille parçalanmıştır. 2-Dün Çanakkale Boğazına yaklaşmak isteyen düşman torpil arama gemilerinden biri bataryalarımızın ateşi sonucu Kumkale açıklarında batmıştır. 3-Bugün Çanakkale ve diğer cephelerde bildirmeye degecek bir değişiklik yoktur (İkdam, 1915, 5 Nisan).

Gerçekte olan ise Mecidiye kruvazörü 3 Nisan saat 06.40’ta mayına çarpmıştır. Bu çarpma esnasında gemi ağır yara almamasına rağmen kurtulamayacağı anlaşılmıştır. Geminin toplarının kamaları ve telsiz istasyonu sökülmüştür. Geminin Rusların eline geçmesini istemeyen Osmanlı donanmasından Yedigâr-ı Millet muhribi gemiye bir torpido atmıştır. Bununla beraber gemi tam olarak suya batmamıştır. Mecidiye’nin 26 personeli vefat etmiştir. Bunun dışındakiler ise Hamidiye kruvazörü tarafından kurtarılmıştır. Son olarak Ruslar tam olarak denize batmayan gemiyi tekrar yüzdürmeyi başarmışlardır (Uyaniker, 2019: 44-45).

Görüldüğü gibi ülke içi ile dışında yayımlanan tebliğlerde önemli farklılıklar vardır. Bunlardan biri, iç kamuoyunda geminin tekrar yüzdürülmesinin mümkün olmadığını vurgulanmasına rağmen Rusların gemiyi yüzdürmeyi başarmalarıdır. Bunun yanında, geminin kaybının iç kamuoyundan niçin saklanmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Bunun sebeplerinden biri geminin kaybının propaganda aracı haline getirilmesidir. Nitekim geminin kaybı halkın vatanseverlik duygularının arttırılarak yeni bir yardım kampanyasının oluşmasında kullanılmıştır. (Uyaniker, 2019: 45). Burada belirtmek gerekir ki II. Şube, gemilerin durumunun Osmanlı tebaası tarafından yakından takip edildiğinin farkındaydı. Nitekim çok daha önce 14 Ocak 1915’te Çorum Mutasarrıflığı, Millî Ajansın Sinop Muharebesinden sonra Hamidiye ve Mecidiye kruvazörlerinden bahsetmemesinin Samsun’da bazı rivayetlerin ortaya çıkmasına sebep olduğunu belirterek kruvazörler hakkında İstanbul’dan bilgi talep etmiştir (BOA, DH.EUM.2.Şb. 3/32).

Resmî tebliğlerde savaşla ilgili durumlar sadece değiştirilmemiş, kimi önemli başarısızlıklar tamamen iç kamuoyundan gizlenmiştir. Nitekim Erzurum’un kaybı üzerine sadece yurt dışı için hazırlanan resmî tebliğ 29 Temmuz 1916’da Hariciye Nezaretine gönderilmiştir. Burada ‘28 Temmuz 1916 (15 Temmuz 1332) tarihli resmî tebliğ: Kafkasya cephesinde Rusların Çoruh nehrinin güneyindeki merkez mevzilerimize karşı Bayburt, Mamahatun istikametlerindeki taarruzlarına kıtalarımız aşama aşama oluşturduğu hatlarda karşı koyarak geri çekildi. Çoruh’un kuzeyindeki sahilde yerleşmiş olan sol kanattaki kıtalarımız da merkezin emriyle geri çekildi. Bu sonuç ile Bayburt, Gümüşhane, Erzincan mevkiileri düşman elinde kaldı. Rusların kanlı kayıplar karşılığında ele geçirdiği bu mevkiiler cephedeki genel durumu değiştirmemiştir. Durum gereği olan ricatimiz hakkında Rus tebliğlerinde görülen mübalağalı ifadeler gerçek dışıdır. Ruslar, ricati adeta firar şeklinde gösteriyorlar. Halbuki ordumuz, düşman ateşiyle tahrip edilmiş adi ateşli iki mantelli toptan başka bir şey bırakmamıştır. Bu durum bütün top ve malzemesini beraberinde geriye çeken ordumuzun bir amaç çerçevesinde düzenli ricat ettiğini göstermektedir. Bu ricat esnasında farklı mıntıkada düşmana birçok karşı

taarruz yapılarak pek çok esir aldık. Erzincan'ın kaybı üzüntü verse de açık bir şehir olduğu için harekâtımızın geneline bir etkisi olamayacaktır. Sağ kanattaki Muş, Bitlis mintikalarında vaziyet sabit olup, ara sıra düşmanın faaliyetlerine karşılık verilmektedir. Özellikle Revandiz mintikasına sarkan düşman kuvvetleri başarılı muharebeler sonucunda sınırdan kovulmuşlardır. Böylece Güney İran'dan Karadeniz sahiline kadar olan cephede bulundurduğumuz üç ordudan sağ kanat ordumuz sürekli ilerlemektedir. Merkez ordumuz Azerbaycan mintikasıyla bunun batısında duruma tamamen hâkim bulunmaktadır. Sol kanattaki ordumuzun bir miktar geriye gitmesini Ruslar büyük bir muvaffakiyet şeklinde göstermek istiyorlar. Bu ilânlarında ne derece acele ettiklerini kısa süre sonra ortaya çıkacak olan harekâtımız gösterecektir' denilmiştir (BOA, HR.SYS. 2112/13).

Aynı gün Türk kamuoyunda şunlar yayımlanmıştır. '15 Temmuz 1332 tarihiyle Karargâh-ı Umumiden tebliğ olunmuştur:

1- Irak cephesinde Felahiye mintikasında bir hareket yoktur. Fırat mintikasında Kurna civarında mücahitler tarafından düşmandan erzak yüklü birkaç gemi ganimet alınmıştır. Gemideki İngilizlerden 9 tanesi itlaf edilmiş ve 4 tanesi yaralanmıştır,

2- İran cephesinden yeni bir haber yoktur,

3- Kafkas cephesinde sağ kanatta düşman topçu ve piyade ateşlerinin ardından ileri sürdüğü keşif müfrezeleriyle siperlerimize yaklaşmaya çalışmıştır. Ancak ateşimiz karşısında uzaklaştırılmıştır. Merkez ve sol kanat mintikalarında tebliğ edilecek önemli malumat yoktur,

4- 13 Temmuz'da (26 Temmuz 1916) Fransız torpidosu himayesinde bir tayyare gemisinden uçurulan İngiliz tayyaresi Hayfa ve civarı üstünde dolaşmış ve attığı bombaların tesiri ile birkaç çocuk ve kadın yaralanmıştır. Mısır cephesinde Katya civarında keşif çatışmaları lehimize devam etmektedir' (İkdam, 1916, 29 Temmuz).

Şehrin kaybının Osmanlı sınırları içinde gizlenebilmesini V. Ordu Kumandanı olan Liman von Sanders anılarında belirtmiştir. Bu bağlamda "şehrin [Erzurum] kaybı Türk Genel Karargâhı tarafından öylesine gizli tutuldu ki ne resmi ordu tebliğinde yer aldı ne de sultan ve yakın çevresi sonraki aylarda bu hususta bir şeyler öğrenebildiler" demiştir (2011: 172).

Tebliğlerin Yurt Dışında Yayımlanması

Karargâh-ı Umuminin resmî tebliğleri, yurt dışında yayımlanması için Hariciye Nezaretine ve Millî Osmanlı Telgraf Ajansına (Millî Ajans veya Osmanlı Ajansı) gönderilmiş, Hariciye Nezareti de bu tebliğleri sefaretlere iletmiştir (BOA, HR.SYS. 2289/2, 10.08.1915; BOA, HR.SYS. 2112/13, 29.07.1916). Millî Ajans, resmî tebliğleri ofisleri bulunan ülkelerde yayımlatmaları için Berlin merkezli Wolff Ajans ve Viyana merkezli Korrespondenz Büro'ya ulaştırmıştır (BOA, HR.SYS. 2103/6, 4.08.1915). Eski uygulama devam etmekle birlikte savaş sırasında ortaya çıkan çeşitli sorunlardan dolayı tebliğler, Harbiye Nezaretinden veya Karargâh-ı Umumiden doğrudan diplomatik misyonlara yazılmıştır. Örneğin Stockholm Sefareti ve Selanik Başşehbenderliğine

doğrudan tebliğler gönderilmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/4, 14.06.1915; BOA, HR.SYS. 2103/6, 6.08.1915). Tebliğleri kendi kanalları vasıtasıyla tedarik eden yabancı ajanslar da vardı. Bu bağlamda İtalyan Stefani Ajansı, resmî tebliğleri İstanbul'dan alarak kendi basımına dağıtmıştır (BOA, HR.SYS. 2103/2, 11.12.1914).

Nisan 1917'den itibaren yurt dışına gönderilen haberlerde yeni bir düzenleme yapılmıştır. Muhtemelen Harp Matbuat Karargâhı tarafından gönderilen tahriratlarda 'service d'information' (haber servisi) ibaresi kayıt edilmiştir. Bu bağlamda tesadüf edilen ilk service d'information belgesinin numarası 2'dir. Tarihsiz olarak kaydedilen belge, Sofya Sefaretine gönderilmiştir. Burada Rus ordusundaki erlerin harp istemediği, Erzincan'daki Müslümanlara yapılan baskılar ve belediye reisi Hayri Bey'in katledildiği yazılmıştır (BOA, HR.SFR. (04). 287/106). Bir sonraki numaralı rapor, 1 Mayıs 1917'de yine Sofya'ya gönderilmiştir. Burada Rus askerlerinin III. Ordu cephelerine gelerek cumhuriyet ilân olduğunu ve artık Osmanlılarla savaşmalarını gerektirecek bir sorunları olmadığını söyledikleri ifade edilmiştir. Mayıs'ın son gününe ait service d'information ibareli belgenin numarası 9'dur. Burada da yine Rus ordusundaki subaylar ve erat arasındaki barış ve savaş taraftarları hakkında malumat verilmiştir (BOA, HR.SFR. (04). 285/77).

Burada belirtmek gerekir ki tebliğler, Hariciye Nezareti tarafından Fransızcaya tercüme edildikten sonra diplomatik misyonlara gönderilmiştir (BOA, HR.SYS. 2110/4, 15.05.1915). Bu tebliğlerin Hollanda, İsviçre, İsveç, İtalya, İspanya ve Yunanistan'da günü gününe yayımlanmasına çaba sarf edilmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/2, 11.12.1914; BOA, HR.SYS. 2103/4, 7.06.1915; BOA, HR.SYS. 2103/6, 15.08.1915). Tebliğler bu ülkelerin bazı sömürgelerinde de yayımlanmıştır. Nitekim Hollanda'nın sömürgesi olan Batavya'da (Cakarta) bulunan Başşehbenderlik, tebliğleri mahalli lisana tercüme ettirdikten sonra Le Journal Sin-Po, Le Journal Perniagaou gibi bölge gazetelerinde yayımlatmıştır. Tebliğlerin buldukları gazete kupürleri İstanbul'a gönderilip saklanması için II. Şube'ye iletilmiş ve bu durum Harp Matbuat Karargâhına da bildirilmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/7, 2.09.1915).

Tebliğlerin Düşman Topraklarına Ulaştırılması

Osmanlı askerî idarecileri, resmî tebliğleri tarafsız ülkelerin yanında düşmanların hâkimiyetinde bulunan coğrafyalara ulaştırmaya da karar vermişlerdir. Bu bağlamda Başkumandanlık Vekâleti, 28 Temmuz 1915'te Hariciye Nezaretine bir tahrirat göndermiştir. Burada alınan istihbarata göre Rusların, topraklarında yaşayan Müslümanların üzülmeleri ve onların Osmanlı Devleti'ne yardım etmesinin engellenmesi için aleyhlerinde birçok havadis uydurdukları ve bunları gazetelerde yayımladıkları ifade edilmiştir. Akabinde Rusların neşriyatının tamamen tekzip edilemeyeceği, böyle bir teşebbüste bulunulsa bile tekzipin bulunduğu gazetenin Rusya'ya girmesinin şüpheli olduğu, bundan dolayı kalplerinin kazanılması gereken Kafkasya Müslümanları için Rus coğrafyasında Rumlara gönderilen günlük gazetelerden faydalanılması gerektiği belirtilmiştir. Bundan sonra, Atina gazetelerinden Osmanlı lehinde olduğu düşünülenlerden bir iki tanesinin düzenli olarak resmî tebliğleri ve düşmanların haberlerini yalanlayacak

olan makaleleri neşrecekleri ifade edilmiştir. En sonunda ise bunların bedelinin Atina Sefaretinin örtülü ödeneğinden (tahsisat-ı hafıye) karşılanacağı ve şartları kabul eden gazete bulunursa tebliğlerin bulunduğu ceridelerin düzenli olarak İstanbul'a ulaştırılması gerektiği açıklanmıştır (BOA, HR.SYS. 2103/6).

Hariciye Nezareti, lehte neşriyat yapacak herhangi bir lisana ait gazetenin Rusya'ya sokulmayacağı ve girse bile müsadere olunacağı için buna gerek olmadığı cevabını vermiştir (BOA, HR.SYS. 2103/6, 2.08.1195). Ancak bu cevabın Enver Paşa'yı kızdırdığı anlaşılmaktadır. Nitekim Paşa, aynı talebi bir kez daha vurgulu ifadelerle tekrarlamış ve istedikleri yazıların olduğu gazetelerden 50'şer nüshasının kendilerine gönderilmesini ve bunların bir an önce Atina'ya yazılmasını istemiştir (BOA, HR.SYS. 2103/6, 11.08.1915).

Bu sırada Selanik Başşehbenderliği ile iletişime geçilmiştir. Nitekim II. Şube Müdürü Binbaşı Seyfi Bey, Kafkasya Müslümanlarına ulaşması için Atina'da yayımlanan Astrapi ve Akropolis gazetelerinden ve bunlar gibi yayın yapan diplomatik misyonun belirleyeceği diğer gazetelerden gerekli görülecek kadar olanının ekli pusulada kayıtlı adreslere gönderilmesini, faaliyetlerin gizli tutulmasını ve durum hakkında müsait bir zamanda bilgi verilmesini istemiştir. Seyfi Bey, şehbender başkatibinin Yunan lisanına vâkıf olduğu için gazeteleri göndermeden önce kontrol etmesi gerektiğini de ilave etmiştir (ATASE, BDH. K. 410, D. 269, F. 1621-035, 27.09.1915). Aynı tarihlerde Atina Sefareti ile konu müzakere edilmeye devam etmiştir. Nitekim Atina Sefiri Galib Kemâlî Bey, Yunan gazetelerinden birinin bile kendi taraflarına çekilmesinin acil olduğunu, yalnız şu anda Yunan çıkarlarının tarafsız kalmak yönünde bulunduğunu ifade etmiştir. Bundan sonra ise Kafkasya'ya gönderilecek 3-4 gazeteden Alman ve Osmanlı tebliğleri bulunanlarından her gün emredilecek kadar olanlarının posta ile takdim edileceğini, yalnız nakliye için bezden üretilmiş torbalar lazım olduğunu, bütün faaliyetler için ise bir miktar para gönderilmesini talep etmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/7, 31.08.1915). Bu tahrirat üzerine Enver Paşa, Astrapi ve Akropolis gazetelerinin tarafsız yayın yaptıklarını, Osmanlı tebliğleriyle Türler lehinde makaleler yayımladıklarını, bu şekilde yayınları olduğunda ve kendi lehlerinde yayın yapan diğer gazetelerden şimdilik iki nüshasının Başkumandanlık Vekâletine üçer nüshanın da Selanik'e gönderilmesini, Selanik Başşehbenderi Kâmil Bey'e Rusya'da gazetelerin ulaştırılması gereken adresler hakkında bilgi verildiğini ifade etmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/7, 6.09.1915). Ancak bu konuya bir daha belgelerde tesadüf edilmemesi bir sonuç alınmadığını düşündürmektedir. Böylece Kafkasya Müslümanlarına Yunanistan üzerinden haber ulaştırma imkânı kalmamıştır. Burada belirtmek gerekiyor ki, 1 Temmuz 1917'den itibaren Yunanistan ile siyasi ilişkiler de kesilmiştir (BOA, DH.EUM.3.Şb. 24/30, 4.07.1917).

İstanbul resmî tebliğlerin mümkün olduğu kadar çok ülkede yayımlanması için savaş süresince uğraşmıştır. Bu bağlamda doğrudan bir iletişim olmayan İspanya'ya tebliğlerinin ulaştırılması için Berlin'e yazılmıştır. Bunun üzerine Berlin Sefiri Mahmud Muhtar Paşa, 11 Mayıs 1915'te verdiği cevapta, Türkçe olarak gönderilen Karargâh-ı Umumi tebliğlerinin Madrid'deki Osmanlı diplomatlarına ulaşması için müracaat edilen Almanya Dışişleri Bakanlığının, Türk tebliğlerinin şifre edilmeden gönderilmesinin mümkün olmadığını, her harfin 5 rakam ile şifre edilmesinin de kötü sonuçları olacağını ifade ettiklerini belirtmiştir. Akabinde Osmanlı, Almanya ve Avusturya-Macaristan

tebliğlerinin düzenli olarak Madrid'deki Almanya Elçiliğine telgrafla gönderildiğini, Osmanlı tebliğlerin birer kopyasının da Madrid'deki maslahatgüzarlarına verileceği sözünü aldığını açıklamıştır (BOA, HR.SYS. 2103/4) Ancak İstanbul, Almanya Dışişleri Bakanlığının tutumuna teşekkür etmekle beraber Sofya ve Bükreş'teki Almanya Elçiliklerinin, İstanbul ve Berlin'den gönderilen hareketlerle ilgili telgrafları değiştirerek neşrettiklerini ifade etmiştir. Bu durumu Başkumandanlık Vekâleti uygun görmediği için İstanbul Almanya Elçiliğinin dikkatinin çekildiğini, Osmanlı ordusunun hareketleriyle ilgili tebliğleri sefaretlerin bulunduğu bir bölgede mütteliklerin yayımlanmasının uygun olmadığını belirtmiştir. İstanbul son olarak, Madrid Almanya Elçiliğine gönderilecek resmî tebliğlerin Madrid'deki Osmanlı maslahatgüzarı tarafından basına verilmesinin uygun olacağını izah etmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/4, 24.05.1915).

Mahmud Muhtar Paşa, Almanların Osmanlı Devleti'ni haklı gördükleri için konuyu Madrid Elçiliklerine yazacağı sözünü almıştır (BOA, HR.SYS. 2103/4, 7.07.1915). Fakat çok geçmeden olsa gerek Hariciye Nezareti tekrar Berlin'e yazmıştır. Burada da resmî tebliğlerin telgrafla Washington ve Madrid'e gönderilmesi yazıldığı halde Amerika gazetelerinde görünmediğini, bundan sonra düzenli olarak ve her ne olursa olsun haftada iki defa tebliğlerin özetlenerek gönderilmesini, bunların Amerika'nın çeşitli şehirlerdeki önemli gazetelerle yayımlanmasını, bu konudaki gazete kupürlerinin merkeze gönderilmesini, tebliğlerin Buenos Aires ve Sao Paulo Başşehbenderliklerine de iletilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/5).

İstanbul, diplomatik misyonlardan resmî tebliğlerin mümkün olduğu kadar çok kaynaktan hedef kitleye ulaşmasını istemiştir. Bu bağlamda Hariciye Nezaretine, Cenevre'de yayımlanan tekziplerin ve açıklamaların sadece Fransızca değil Almanca gazetelerde de yayımlanmasının faydalı olacağını bildirmiştir (BOA, HR.SYS. 2289/2, 10.08.1915). Tebliğlerin mümkün olduğu kadar çok bölgeye ulaşması için son örnek savaşın son senesinde görülmektedir. Nitekim Hariciye Nezareti, Karargâh-ı Umumi resmî tebliğlerinin Kiev'deki Heyet-i Sefaret-i Osmaniye'ye irsal olunmadığı anlaşıldığı için bunların diğer sefaretlere gönderildiği gibi Kiev'e de gönderilmesini rica etmiştir (BOA, HR.SYS. 2460/67, 31.10.1918).

Burada belirtmek gerekir ki doğusu gibi Avrupa'nın batısında da tarafsız ülke kamuoyları için yoğun bir faaliyet yürütülmüştür. Bu bağlamda, savaş sürecinde tarafsız ülke kamuoylarının etki altına alınmasının Büyük Britanya için hayati önem taşıdığı fark edilmiştir. Çünkü Almanlar kıta Avrupası genelinde yaygın bir enformasyon propagandası yürütmüşlerdir. Britanya hükümeti, 1914 sonlarında bir Alman tarafından kurulsa da kısa sürede İngiltere ve Avrupa çapında geniş bir haber ağı oluşturan Reuters'e başvurmuştur. Onunla küçük bir sübvansiyon karşılığında tarafsız ülkelere belirli miktarda resmî telgraf haberinin dağıtımını içeren bir düzenleme yapılmıştır. Anlaşma 1915'te uzatılmıştır. Ancak Reuters propagandacı olarak yaftalanmanın tehlikelerinin bilincinde olmuştur. Bu hafta barış dönüşünde tarafsızlık konusunda sahip olduğu saygınlığa ciddi zarar verebilecektir. Dolayısıyla Reuters, savaştan önce yapılan çeşitli uluslararası anlaşmalar nedeniyle tarafsız ülkelere yönelik normal hizmetine propaganda konusunu dahil etmemiştir (Sanders & Taylor, 1982: 37).

Propagandanın Sorunları

Başkumandanlık Vekâletinin tebliğlerinin hedef kitleye ulaştırılmasında çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunlar idarî ve şahsî hatalar, maddî yetersizlikler, müttefiklerle yaşanan sorunlar ve İtilaf Devletlerinin engellemeleri kapsamında incelenecektir.

Savaşın başından itibaren resmî tebliğlerin diplomatik misyonlara ulaşmasında sorunlar yaşanmıştır. Nitekim Karadeniz Baskınından iki gün sonra Sofya Sefareti Hariciye Nezaretine bir tahrirat göndermiştir. Burada, Rusya ile olan muharebenin Bulgar kamuoyunu fevkalade ilgilendirdiği, bundan dolayı hareketlerle alakalı haberlerin mümkün olduğu kadar hızlı, şifre edilmemiş telgrafla gönderilmesi ifade edildikten sonra sefaretin bilgisiz bırakılmasının millî menfaatlere zararlı olduğu açıklanmıştır (BOA, HR.SYS. 2103/2, 31.10.1914), Roma Sefareti ise 4 Kasım 1914'te İtalya gazetelerinin çoğunun İtilaf Devletlerinden para aldıkları için sürekli onlar lehine haberler yayımladıklarını, bunun dışındaki haberleri tahrif ettiklerini, bundan dolayı Osmanlı haberlerini neşretmek ve gerektiği takdirde düşman haberlerini tekzip etmek için harpla alakalı malumatın telgrafla gönderilmesini talep etmiştir. Bundan bir gün sonra Hariciye Nezareti Başkumandanlık Vekâletine başvurmuştur. Burada, sefirlerimizin acele olarak malumat istediklerini, gerçekte gazetelerde günü gününe resmî tebliğlerin yayımlandığını, ancak bunların gayri resmî araçlarla tahrif edilmesinin mümkün olduğunu, ayrıca ilân edilmesi mahzurlu olsa bile sefirlere lazım olan haberlerin ulaştırılması gerektiğini ifade etmiştir. Akabinde haberlerin nasıl gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Buna göre tebliğler açık veya gerekirse şifreli telgraflarla, bir zarf içinde, düzenli ve sıra numarası verilmiş olarak gönderilecekti (BOA, HR.SYS. 2103/2, 5.11.1914). Ancak Sofya Sefareti, senenin sonuna gelindiğinde durumda bir değişiklik olmadığını İstanbul'a yazmıştır. Burada savaşla ilgili resmî tebliğlerin ajanslardan sonra ulaştığı, kamuoyuna ulaştırılacak olan haberlerin şifre edilmesine gerek olmadığı belirtilmiştir (BOA, HR.SYS. 2405/2, 15.12.1914).

Sefaretler gibi şebenderlikler de resmî tebliğlerin ulaşmadığından şikâyet etmişlerdir. Aslında şebenderliklere tebliğleri sefaretlerin göndermeleri gerekiyordu. Ancak tebliğleri alamayan diplomatik misyonlar, teamüllerin dışına çıkarak doğrudan İstanbul'a yazmışlardır. Bu bağlamda Hariciye Nezareti, 26 Kasım 1914'te Roma Sefaretine, Katanya (Catania) Fahri Şebenderliğinin harp malumatlarının düzenli olarak kendisine gönderilmesini talep ettiğini belirttikten sonra, telgrafla gönderilen Karargâh-ı Umumi tebliğlerinin görev bölgesindeki şebenderliklere ulaştırılmasını rica etmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/2). Ancak Roma Sefiri Mehmed Nabi Bey, tebliğlerin Stefani Ajans tarafından İstanbul'dan alınarak İtalyan şehirlerinde yayımlandığını, boş yere telgraf masrafına girilmesine gerek olmadığını ve 'Karargâh-ı Umumiden tebliğ olunur' ibaresi olan İstanbul telgraflarının resmî mahiyeti olduğunun şebenderlere bildirildiğini ve konu hakkında sefarete müracaat eden Katanya'ya da durumun açıklandığı cevabını vermiştir. Ayrıca şimdiye kadar faaliyetlerinden memnun olunan ajansla muhtemelen savaşın sonuna kadar birlikte çalışmaya devam edileceğini ilave etmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/2, 11.12.1914).

Savaşın ikinci senesinde resmî tebliğlerin diplomatik misyonlara ulaştırılması sorunu devam etmiştir. Bu bağlamda Sadrazam Said Halim Paşa, Trablusgarp'taki Osmanlı temsilcisi olan Naibü's-Sultana tebliğlerin ulaştırılmasını Roma Sefaretinden

rica etmiştir (BOA, HR.SYS. 2405/83, 31.01.1915). Sefaret, Naibü's-Sultan Şemseddin Paşa'ya tebliğlerin sırasıyla gönderileceğini İstanbul'a bildirmiştir (BOA, HR.SYS. 2407/58, 26.03.1915). Aynı sene boyunca şebbenderliklerin şikayetleri de devam etmiştir. Bundan dolayı tebliğlerinin yerine ulaşıp ulaşmadığı hakkında tablolar hazırlanarak II. Şube'ye sunulmuşlardır. Bu tablolardan biri, Selanik Başşebbenderliğine gönderilen tebliğlerle ilgili olarak aşağıdaki şekilde hazırlanmıştır:

Tablo 1
Tebliğlerin Zamanı

<i>İstanbul'dan gönderildiği tarihi</i>	<i>Saat</i>	<i>Dakika</i>	<i>Selanik'e ulaştığı tarih</i>	<i>Saat</i>	<i>Dakika</i>
25.05.1915	8	40	26.05.1915	Öğleden sonra 2	----
26.05.1915	9	50	28.05.1915	Öğleden sonra 11	45
27.05.1915	8	48	28.05.1915	Öğleden sonra 11	45

Kaynak: BOA, HR.SYS. 2103/4, 14.06.1915

İstanbul'un tebliğlerini içeren telgrafların genelde bir gün sonra şebbenderliğe ulaştığı görülmektedir. Ancak konu hakkında hazırlanan diğer tablolarda daha vahim sonuçlar ortaya çıkmıştır. Nitekim 28 Mayıs 1915 tarihli resmî tebliğ İstanbul'dan aynı gün saat 8.15'te telgrafla gönderilmiş ve Selanik'e ancak 1 Haziran 1915'te öğleden sonra saat 5.40'ta ulaşmıştır (BOA, HR.SYS. 2103/4, 7.06.1915).

Selanik Başşebbenderliği, İstanbul'dan gönderilen telgrafların 17 saat, kimi zaman 3 gün sonra eline ulaştığı için durumu Selanik Telgraf Müdüriyetine bildirmiştir. Müdüriyet, çoğu zaman fırtınadan dolayı Yunan sınırındaki telgraf hatlarının bozulduğunu, bundan dolayı gecikmelerin yaşandığını, bundan sonra telgrafların sınırdan Selanik'e kadar posta ile gönderilmeleri gerektiği cevabını vermiştir (BOA, HR.SYS. 2103/4, 30.05.1915). Ancak bu durumun Almanya ve Avusturya tebliğleri için geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Konu hakkında Selanik Başşebbenderi Kâmil Bey, müttefiklerin tebliğlerinin günü gününe kendi konsoloslarına ulaştırıldığını, bunların tarafsız ve müttefik konsoloslara, resmî makamlara, müesseselere ve mahallî gazetelere dağıtıldığını, düşman devletler konsoloslarının da resmî tebliğleri günü gününe neşrettirdiklerini açıklamıştır. Bundan sonra bölge gazetelerinin bir kısmının sürekli Osmanlı Devleti aleyhinde yayınları bulunduğunu, bunların bir kısım gazetelere ilave edildiğini, hatta duvarlara yapıştırıldığını, bu yalanlardan üzülen Müslümanların sürekli kendilerine müracaat ederek harbe dair malumat talep ettiklerini belirtmiştir. Akabinde Müslümanlara bizzat ve aracılıkla Osmanlı Devleti'nin savaşın her tarafında muzaffer olduğunu, garazkâr gazetecilerin yalancı neşriyatlarının dikkate alınmamasını beyan ettiklerini, ancak Müslüman toplumun önderlerinin diğer konsoloslukların yaptıkları gibi bölgedeki Türkçe ve Fransızca gazetelere Osmanlı resmî tebliğlerinin telgrafla günü gününe neşredilmesini, kendilerinin de Osmanlı zaferlerinin müjdelenmesiyle mutlu olmaları için istirham ettiklerini, Almanya ve Avusturya konsoloslarının da aynı temennide bulduklarını belirtmiştir. Kâmil Bey, bundan sonra içinde buldukları durumu ifade etmiştir. Selanik'e geldiğinden beri Atina Sefaretinden harbe dair bir tane bile resmî tebliğin ulaşmadığını, kendisinden önce ise Atina

Sefareti tebliğlerinin 10-12 gün gecikmeyle iletildiğini açıklamıştır. Kâmil Bey, sorunun çözülmesi için yapılması gerekenleri de açıklamıştır. Nitekim bundan sonra Selanik'ten gönderilecek olan tebliğlerin Siroz ve Kavala şebkenderlikleri aracılığıyla Drama ve çevresinde bulunan büyük Müslüman toplumuna zamanında ulaşacağını, bundan dolayı sefaretlere gönderilenler gibi kendilerine de doğrudan doğruya tebliğ ulaştırılmasını arz etmiştir. İstanbul'un bu duruma bulduğu çözüm ise tebliğlerin şebkenderliklere ve özellikle Selanik gibi önemli mevkilere telgrafla tebliğ edilmesini sefirlere yazmaktan ibaret olmuştur (BOA, HR.SYS. 2103/3, 2.05.1915).

Bütün bunlara rağmen tebliğlerin diplomatlara ulaşmasında sorunlar devam etmiştir. Bunun için sefaretler kendi çözüm önerilerini merkeze yazmışlardır. Nitekim bu raporları inceleyen Hariciye Nezareti, tebliğleri ulaştırmakla görevli olan Milli Ajansın görevini yapamadığını tespit etmiştir. Bu bağlamda Hariciye Nezaretinden 21 Şubat 1917'de Başkumandanlık Vekâletine gönderilen tahriratta, Milli Ajansın müttefik, özellikle tarafsız ülkelerde tebliğleri, tekzipleri ve lehlerindeki havadisler neşrini layığıyla yerine getiremediği, çok zararlı olan duruma acil bir çare olması amacıyla tebliğlerle yayımlanması talep edilen havadislerin telsiz-telgraf makineleriyle doğrudan doğruya sefaretlere tebliğ edilmesinin düşünüldüğü belirtilmiştir. Nezaret daha sonra belirtilen yayınların telsiz-telgrafla gönderilmesi için gerekli emrin verilmesini ve konu hakkındaki mütalaalarının bildirilmesini talep etmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/12).

Başkumandanlık Vekâletinin söz konusu talebi kabul ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hariciye Nezareti, alınan kararı sefaretlere bildirmiştir. Bu bağlamda Osmanlı resmî tebliğleri ve yabancı ülkelerde yayımlanması gereken havadisler, düzenli olarak telsiz-telgrafla gönderilecekti. Bunun nasıl olacağı da açıklanmıştır. Buna göre, sefaretler buldukları hükümetlere müracaat edecekler ve telsiz-telgrafların düzenli olarak kendilerine gönderilmesini sağlayacaklardı. Tebliğler, Sofya'da Ajans Bulgar'a (Agence Bulgare), Viyana Korrespondenz Büro'ya, Berlin Wolff Ajans'a, Lahey Sefick Amsterdam'a, Stockholm Telegram Byran'a, Kopenhag Ritzau Ajans'a gönderilecekti. Sefaretlere ulaşacak haberlere 'ajans için' ibaresi yazılacaktı. Mahalli ajans ve basınla ilişkilerde kolaylık sağlaması için sefaret tercümanına 'Milli Ajansın muhabiri (correspondant de l'agence millî)' unvanı verilecekti. Mütercim'in görevi, ajans ve gazetelere doğrudan doğruya sefaret tebliğlerinden oluşan telgramların Milli Ajans tarafından gönderilmiş gibi ulaştırılması olacaktı. Nezaret son olarak Berlin Sefaretinden, Madrid'in ilişki kuracağı ajansın Espagne Internationale Salra/Salta? olacağı haberiyle bu yazının bir kopyasını telsiz-telgrafla Madrid Sefareti maslahatgüzarlığına bildirilmesini rica etmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/12, 15.02.1917). Bütün bu teşebbüslere rağmen tebliğlerin yerine ulaşmasındaki sorunun çözülemediği savaşın sonuna kadar devam eden yazışmalardan anlaşılmaktadır.

Resmî tebliğlerle ilgili bir diğer sorun Fransızcaya tercüme edilirken yaşanmıştır. Bu bağlamda Hariciye Nezaretinden 4 Mart 1915'te Başkumandanlık Vekâletine gönderilen tahriratta, harple ilgili Karargâh-ı Umumi tebliğlerinin Fransızca tercümelerinin düzenli olarak sefaretlere tebliğ edildiği, bundan başka yarı resmî kabul edilen Millî Ajans tarafından da Fransızcaya tercüme edilerek yurt dışında neşredildiği belirtilmiştir. Ancak eksik tercümeden dolayı askerî terimlerin anlamının değiştiği, bu durumun önüne

geçilmesi için basında sadece Erkân-ı Harbiye-i Umumiye tercümelerinin yayımlanması gerektiği ifade edilmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/3, 4.03.1915).

Bir diğer sorun müttefik Almanlar ile yaşanmıştır. Bu bağlamda Sofya Sefiri Fethi Bey, 2 Nisan 1915'te Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya bir tahrirat göndermiştir. Burada, Osmanlı Karargâh-ı Umumisi tarafından neşredilen resmî tebliğlerin Sofya'daki Almanya Elçiliği tarafından Bulgar Ajansına verildiği, Osmanlı Devleti'nin Sofya'da bir sefaretini olduğu halde tebliğlerinin diğer bir ülke elçiliği tarafından tebliğ edilmesi ve yayımlanmasının ajans okuyucularında farklı dedikodulara sebep olduğu açıklanmıştır. Bundan sonra tebliğlerin Osmanlı Karargâh-ı Umumisi tarafından tebliğ edildiğine dair hiçbir kayıt olmadığı halde metinlerinde 'bizim torpidolarımız ve bizim bataryalarımız' kayıtlarının bulunduğu, bunun manasının açık olduğu belirtilmiştir. Nitekim Fethi Bey, Osmanlı sefaretinin haysiyetini düşüren ve çeşitli yorumlara sebep olan bu durumun engellenerek Bulgar kamuoyunu Osmanlı hareketleri hakkında aydınlatacak konular varsa bunun sadece sefaret vasıtasıyla yerine getirilmesini arz etmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/3; BOA, HR.SFR.(04). 404/46).

Benzer bir hadise Bükreş'te de meydana gelmiştir. Nitekim Enver Paşa, 7 Nisan 1915'te Hariciye Nezaretine bir tahrirat göndermiştir. Buna göre, 'Karargâh-ı Umumiye gelen Bulgar Ajansı ile diğer bazı gazetelerde Sofya ve Bükreş'teki Alman Elçiliklerinin doğrudan Berlin ve İstanbul'dan Osmanlı harp hareketleriyle ilgili haberleri neşrettiklerini, Karadeniz Boğazı, Ereğli ve Zonguldak bombardımanı hakkındaki haberin Sofya Alman Elçiliğinin Bulgar Ajansına tebliğ ettiği haberin Karargâh-ı Umuminin fikir ve neşriyatına zıt bir mahiyette olduğu açıklanmıştır. Enver Paşa, bundan sonra resmî tebliğler dışında başka bir tebliğ yapılmasının sadece Karargâh-ı Umuminin yetkisinde olduğunu, Sofya'daki Osmanlı sefirinin Alman harekâtı hakkında Bulgar Ajansı ve gazetelerine resmî tebliğde bulunmasının doğru olmadığı gibi Osmanlı ordusu hakkında başka bir elçiliğin tebliğ yapmasının da pek çok yönden yanlış olduğunu belirtmiştir. Bundan sonra Enver Paşa, Hariciye Nezaretinden gerekli teşebbüslerde bulunulmasını rica etmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/3). Esasında Almanların tarafsız ülkelerde uyguladığı bu anlayış, diğer coğrafyalarda uyguladığı propagandayla oldukça uyumluydu. Nitekim bu dönemde Osmanlı Devleti ile İngiltere, Fransa ve Rusya topraklarındaki Müslümanlar Alman devletinin propagandasının ana hedefini teşkil etmiştir (Sarıtış, 2019: 114). Böylece Almanlar, Balkan coğrafyasında yaşayan Müslümanlara da propaganda yapmaya çalışmışlardır.

Bir diğer sorun resmî tebliğlerin yayımlanması için gerekli olan mahalli gazetelerin para istemesi olmuştur. Selanik Başşehbenderi Kâmil Bey, 30 Mayıs 1915'te konuyu Hariciye Nezaretine yazmıştır. Buna göre düşman zırhlısının batışı hakkında gelen ilk resmî tebliğ telgrafının, Yeni Asır gazetesinin ilavesinde Türkçe ve Fransızca olarak yayımlandığı, bu durumun ahaliyi fevkalade mutlu ettiği açıklanmıştır. Bundan sonra ise kendilerine ulaşan tebliğlerin hemen Türkçe ve Fransızca gazetelere ulaştırılarak 'Başşehbenderhanenin tebligat-ı resmiyesi' başlığında neşredildiği belirtilmiştir. Bununla beraber tebliğlerin hükümet taraftarı olan gazetelerle de neşirlerine teşebbüs edildiğini, ancak gazetelerin her satır için 30 centime (santim) ücret talep ettiklerini, Avusturya Başkonsolosunun kendi tebliğlerini ücret karşılığında Rumca gazetelerde yayımlattığını

dile getirmiştir. Bütün bunlardan sonra Kâmil Bey, Osmanlı resmî tebliğlerinin de Rum gazetelerinde yayımlanmasının çok uygun olacağını, dolayısıyla Makedonya kamuoyu üzerinde büyük bir tesir oluşturacağını belirttikten sonra, Avusturya Başkonsolosunun da tavsiye ettiği bu konu için harcama yetkisi istemiştir (BOA, HR.SYS. 2103/4).

Hariciye Nezareti, Selanik'in talebini Atina Sefaretine iletmiştir. Burada Yunanistan'ın tarafsız olduğundan dolayı yerel basının İtilaf Devletleri tebliğlerini ücretsiz yayımladıkları gibi İttifak Devletlerine ait olanları da aynı şekilde neşretmeleri gerektiğini belirtmiştir. Akabinde ise tebliğlerin Selanik'teki başlıca Rumca gazetelerde yayımlanması gerektiği, bunun için Başşehbenderlik ile haberleşildikten sonra ücretsiz olarak neşrinin sağlanması ve konu hakkında Yunan Devleti nezdinde teşebbüse geçilmesi istenmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/4). Atina Sefiri Galib Kemâlî Bey, 7 Haziran 1915'te cevap vermiştir. Burada resmî tebliğlerin Atina'daki 16 gazetede düzenli ve ücretsiz olarak kendisi tarafından kaleme alındıktan sonra neşredildiğini, Yunan kamuoyu üzerinde Selanik'in değil Atina gazetelerinin etkili olduğunu, Makedonya'daki Müslümanların harp hadiselerinden Yeni Asır gazetesiyle haberdar edildiklerini, Selanik'teki Rum gazeteleriyle neşriyata gerek olmadığını ve bunun fazla masrafa sebep olacağını bildirmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/4).

Ancak Selanik'teki durum Kâmil Bey'in istediği şekilde çözülmüştür. Bu bağlamda 29 Haziran 1915'te İstanbul'dan Atina'ya bir tahrirat gönderilmiştir. Burada, tebliğlerin Selanik'te Rumca gazetelerle neşrinin çok olumlu etkileri olduğunun Başşehbenderlikten bildirildiği, bundan dolayı tebliğlerin ücret karşılığında yayımlanmasında bir beis bulunmadığı, buna göre faaliyete geçilerek masrafın belirlenmesi ve muhasebeye yazılması istenmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/5).

Osmanlı Devleti gibi rakipleri de ücret mukabilinde gazetelerden faydalanmaya çalışmıştır. Nitekim İngilizler, savaş sürecinde Londra'daki yabancı gazetecileri etkilemek için pek çok propaganda faaliyeti uygulasa da bunun yeterli olmayacağını farkına varmışlardır. Bu yüzden, tıpkı Almanlar gibi, onlar da İskandinav ülkelerinden Japonya'ya, Yunanistan'dan Rusya'ya kadar pek çok ülkede basın büroları açıp, sağlayacakları bilgilerle o ülkelerin kamuoylarını Büyük Britanya lehine etkileyecek haberler yaptırmaya karar vermişlerdir. Bununla birlikte, yabancı ülke basınının -bilhassa tarafsız ülkelerdeki- doğrudan Britanya propagandası yapan haberler sunması kamuoyunda beklenen etkiyi yaratmamıştır. Hatta bu tür haberler yapan gazeteci, editör ve gazete sahipleri ciddi yaptırımlarla karşılaşmışlardır. Örneğin Hollanda'da faaliyet gösteren *Telegraaf* gazetesinin editörü, 'Avrupa'nın Merkezindeki Alçaklar Tarafından Devam Ettirilen Savaş' haberi yüzünden, Hollanda'nın tarafsızlığına zarar verecek bir teşebbüste bulunduğu için üç ay hapis cezasına çarptırılmış ve cezası ertelenmeden infaz edilmiştir (Sanders & Taylor, 1982: 118).

İtilaf Devletleri, bir yandan da Osmanlı propagandasının önüne geçmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Batavya'ya gönderilen yazışmalar, bölgedeki telgraf hatlarına sahip olan İngilizler tarafından Singapur'da açılmış, bunlara el koyulmuş veya sansüre uğramıştır. Batavya Hollanda sömürgesi olduğu için Hariciye Nezareti, adı geçen devlete başvurarak, bunun engellenmesini istemiştir. Ancak Hollanda Dışişleri Bakanlığı, bu duruma engel olamayacakları cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hariciye

Nezaretî Batavya'ya gönderecekleri haberleşmelerin Singapur'a uğramadan geçmesi için bir çözüm bulmuştur. Buna göre Batavya'ya gidecek tahrirat önce Lahey'e yazılacak ve oradan da Hollanda vapurlarıyla bölgeye ulaştırılacaktı (BOA, HR.SYS. 2406/35, 25.04.1915). Bölgede ortaya çıkan başka problemler de olmuştur. Nitekim Batavya Şehbenderi Refet Bey'in, Ermeni katliamı iddialarını ret eden beyannameleri Malay lisanındaki gazetelerde yayınlanmıştır. Bunun üzerine Refet Bey, tabanca resmi çizilmiş mektuplarla ölümle tehdit edilmiştir (BOA, HR.SYS. 2879/16, 21.02.1916).

Bir diğer sorun resmî tebliğlerin yazılmasında yaşanmıştır. Nitekim Bern Sefiri Fuad Selim Bey, 17 Temmuz 1916'da Hariciye Nezaretine gönderdiği gizli ibareli tahriratında, her gün Avrupa gazetelerinde neşredilen Rus resmî tebliğlerinde Bayburt ve Erzincan'ın düştüğü haberlerinin verildiğini, buna karşılık aynı gazetelerin aynı sütununda Osmanlı tebliğlerinde 'açıklanmaya değer bir değişiklik yoktur veya sağ ve sol kanatlarda çatışmalar olmaktadır' şeklinde şüpheli ifadeler bulunduğunu, bu durumun da Osmanlı Devleti'nin ciddiyetsizlikle itham edilmesine yol açtığını belirtmiştir. Selim Bey, konuya dikkatlerinin çekilerek bundan sonra tebliğlerin anlaşılır bir mahiyette oluşturulmasını vatanın menfaati açısından samimiyetle istirham etmiştir (BOA, HR.SYS. 2106/11).

Resmî tebliğlerin ulaşmadığı veya acil olarak düşman bildirimlerine cevap verilmesi gereken durumlarda diplomatlar inisiyatif alarak kendi beyanatlarını basında yayımlatmışlardır. Bunlardan biri İtalya'da olmuştur. Roma Sefiri Nabi Bey, Rus tebliğlerinde Kafkasya'daki Osmanlı ordusuna büyük kayıplar verdirildiğinin belirtilmesi üzerine buna bir tekzip yazarak basında yayımlanmıştır (BOA, HR.SYS. 2109/6, 22.01.1915). Benzer bir durum Stockholm'de yaşanmıştır. Sefir Cevad Bey, tebliğlerin basına verilmekle beraber bununla yetinilmediğini, Osmanlı Devleti'nin menfaati için ülkesindeki ve ordusundaki ilerlemeleri ve harp menkıbelerine ait makaleleri basında yayımlamak istediğini, ancak şimdiye kadar bir şey gönderilmediğinden İstanbul gazetelerinde gördüğü makalelerden aldığı bilgilerle oluşturduğu haberleri basında yayımladığını ifade etmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/10, 13.07.1916). Bu durum üzerine Hariciye Nezaretî, Stockholm Sefaretinin kamuoyunu kazanmak için istediği makalelerin yazdırılmasında yardımcı olunmasını Dahiliye Nezaretinden talep etmiştir (BOA, HR.SYS. 2103/10, 25.07.1916).

Diğer taraftan resmî tebliğlerin kamuoyuna ulaşmasında yardımcıları olan Osmanlı muhiplerine teşekkür yazıları gönderilmiştir. Bu bağlamda Varna'da Osmanlı resmî tebliğlerini çoğaltarak Müslümanlara dağıtılmasında fedakârlıkları görünen şehrin konsolosu ve müftüsüne Başkumandanlık Vekâleti teşekkür etmiştir (BOA, HR.SFR. (04). 905/103, 28.06.1915).

Resmî tebliğler sadece kamuoyu oluşturmasında değil siyasî mahfillerde de etkili olmuştur. Nitekim Osmanlı tekzipleri Yunan parlamentosunun gündemine gelmiştir. Parlamentoda Karadeniz'de Rus gemisi Portugal'ın batırılışına dair II. Şube'nin hazırladığı tekzip okunmuştur (BOA, HR.SYS. 2420/80, 5.06.1916). Resmî tebliğler, muharip devletlerin uluslararası hukuka aykırı olarak işledikleri fiillerin farkına varılmasını sağlamıştır. Bu tebliğler sayesinde Hariciye Nezaretî, tarafsız devletler elçilikleri nezdinde düşman devletleri protesto etmiştir. Ayrıca tebliğler sayesinde düşman devletler vatandaşlarını himaye eden elçilikler de durumdan haberdar edilmiştir (BOA, HR.SYS. 2411/44, 25.07.1915).

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada propaganda faaliyetlerinin anlaşılması için teorik çerçevenin dışına çıkılarak reel hayatta olanın peşine düşülmüştür. Bu sebeple çalışma birinci elden kaynaklara dayandırılmıştır. Bu kaynaklar arşiv belgeleridir. Araştırmada diplomatik ve askerî arşiv belgeleri yoğunluklu olarak kullanılmıştır. Böylece araştırılan konuya idarecilerin yaklaşımları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun dışında arşiv belgeleri ne yapıldığını söylemelerinin yanında doğru soruyla yaklaşırsa ne yapılamadığını da söylemektedir. Bu çerçevede arşiv kaynakları her iki taraftan da analiz edilmeye çalışılmıştır.

Arşiv belgelerinin arkasındaki gerçeğe ulaşmak yani olanı anlamak için ise dönemin hatıratlarına başvurulmuştur. Böylece gerçekte olanın ortaya çıkarılması sağlanmak istenmiştir. Bunun yanında belgelerin söyledikleri dönemin gazeteleriyle karşılaştırılmıştır. Bu şekilde belgelerin teyidi veya yanlışlığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışma sırasında rakip ülkelerdeki benzer faaliyetler incelenmiştir. Böylece benzer faaliyetlerin karşılaştırılması imkânı bulunmuştur.

Araştırmanın Bulguları

Osmanlı Devleti idarecileri çağdaşı devletler gibi propagandanın öneminin farkına varmışlardır. Bu bağlamda basın kitlenin zihninin şekillenmesindeki önemini anlamışlardır. Özellikle okuma yazma oranının nispeten yüksek olduğu ülkelerde basının toplumlar üzerindeki etkisinden faydalanmaya çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti, zannedilenin aksine olarak Birinci Dünya Savaşı boyunca sadece Müslüman coğrafyalarda değil, tarafsız Avrupa ülkelerinde de propaganda yapmıştır. Bunun yanında propaganda askerî bir faaliyet olarak görülmesine rağmen diplomatların tecrübelerinden de faydalanılmıştır. Diplomatlar çok iyi teşkilatlı bir ekibin yapması gereken faaliyetleri dar bir kadro ve küçük bütçelerle yapmaya çalışmışlardır. Diplomatların propaganda faaliyetleri sırasında merkezden veya birbirlerinden farklı düşündükleri de olmuştur. Bunun yanında yazdıkları raporlarla merkeze yol göstermeye çalışmışlardır.

Birinci Dünya Savaşında propaganda faaliyetlerini yürütmek amacıyla yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bu durum propaganda faaliyetlerinin profesyonel bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir.

Tarafsız Avrupa ülkelerinde yapılan propaganda faaliyetlerinde Osmanlı Devleti, müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan ile iş birliği yapmıştır. Özellikle propaganda metinlerinin yerlerine ulaştırılmasında müttefik ülkelerin ajanslarından faydalanılmıştır. Bununla beraber Millî Osmanlı Ajansı, savaş sırasında kendisinden beklenen vazifeyi yapmakta yeterli olamamıştır.

Osmanlı Devleti hem ülkesi içinde hem de dışında farklı propaganda faaliyetleri yürütmüştür. İspat edilmesi mümkün olan başarısızlıklar iç ve dış kamuoylarında kabul edilmiştir. Fakat büyük şehirlerin kaybı gibi insanları sarsabilecek olan önemli

olaylar iç kamuoyundan gizlenmiştir. Dışarıda ise bunlar inkâr edilmemiş ama önemsiz gösterilmeye çalışılmış ve kısa zamanda durumun değişeceği vurgulanmıştır. Hem iç hem de dış kamuoylarından asker ve savaş malzemesi kayıplarının büyük kısmı gizlenmiştir.

Osmanlı Devleti, propaganda faaliyetleri sırasında pek çok problemle karşılaşmıştır. Bunlardan en önemlisi, propaganda için yeterli maddi kaynaklara sahip olamamasıdır.

Sonuç

Bir ülkenin en önemli gücü iyi yetişmiş insandır. Bu insanların saha tecrübeleri onların değerini arttırmaktadır. Propaganda faaliyetlerinin yerine getirilmesi için Osmanlı Devleti elindeki kısıtlı imkanları kullanmayı bilmiştir. Bu bağlamda propaganda faaliyetlerini kurmay subayların yönetiminde diplomatlarla birlikte yürütmüştür. Bu kişiler arasında iş birliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Propaganda faaliyetlerinde başarılı olunması için gerekli altyapıya ve ajanslara sahip olunmalıdır. Her ne kadar savaş döneminde tarafsız kurumlarla iş birliği yapılabilir de çoğu zaman bundan istenilen sonuç elde edilmez. Güçlü ajansların oluşturulması için ise barış dönemlerinden itibaren çalışmak lazımdır. Osmanlı idarecileri de bu durumu tecrübe etmişlerdir.

Uluslararası arenada sözünün geçerliliği maddi anlamda güçlü olmaya son derece bağlıdır. Ancak maddi anlamda güçlü olanlar bunu propaganda sahasına daha rahat transfer edebilirler. Savaş boyunca Osmanlı propagandasında rol oynayanlar, kıt kaynakların farkında olarak faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmışlardır.

Osmanlı idarecileri propaganda sahasında hiçbir alanın boş bırakılmaması gerektiğinin farkında olmuşlar; boş bırakılan alanların rakipler tarafından mutlaka doldurulacağı gerçeğiyle yüzleşmişlerdir.

Bu konuda son söz olarak bir ülkenin milli çıkarlarının müttefik kabul etmediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda her ülkenin kendi gizli gündemi olduğu görülmektedir. Bu gizli gündemi müttefiklerine rağmen hayata geçirmek için ise bilgi üzerinde ve/veya dağıtım üzerinde bir tekel oluşturulması gerekmektedir.

Tartışma

Bu çalışma tarafsız Avrupa ülkelerindeki Osmanlı Devleti'nin askerî anlamda yaptığı propaganda faaliyetlerini incelemek amacıyla kaleme alınan ilk çalışmadır. Dolayısıyla pek çok eksiği barındırmaktadır. Bu eksiklerin giderilmesi için yeni çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu çalışmalar tarafsız Avrupa ülkeleri üzerinde ayrı ayrı hazırlanmalıdır. Yeni hazırlanacak çalışmalarda Avrupa ülkelerindeki propaganda faaliyetleri rakip devletler üzerinden karşılaştırmalı olarak ele alınmalıdır. Bu sayede Osmanlı Devleti ile diğer güçlerin faaliyetleri mukayese edilebilecektir. Yapılacak yeni çalışmalarda Osmanlı Devleti'nin propaganda faaliyetleri rakiplerinin ve/veya tarafsızların gözünden

görölmeye çalışılmalıdır. Böylece birden fazla bakış açısı tarihî bilgiyi zenginleştirecektir. Belirtmek gerekir ki konu hakkında Türkiye'deki arşivlerde oldukça bol miktarda belge bulunmaktadır.

Çalışmada iki adet örnek seçilmiştir. Dolayısıyla örnekler arttıkça farklı sonuçlar çıkarılabilir. Bunun yanında farklı disiplinlerden araştırmacılar Osmanlı Devleti'nin propaganda faaliyetlerini değerlendirmelidir. Tarihî perspektif dışında bir iletişimcinin veya diğer bir disiplin eğitiminden gelen araştırmacıların yeni problematikler yaratmaları alana önemli katkılar verecektir. Son olarak Osmanlı Devleti'nin propaganda faaliyetlerinin araştırılması tarihimizin yakın ama en az bilinen noktalarına ışık tutacaktır.

Kaynaklar

Aşar, S. (2003). Çanakkale savaşlarında istihbarat ve propaganda. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, 1, 64-102.

Bahriye Nezareti (BN). 480/18948, Deniz Tarihi Arşivi, İstanbul.

Birinci Dünya Harbi (BDH). K (Katalog). 268, D (Dosya). 140, F (Fihrist). 1106-003-01; K. 268, D. 140, F. 1106-003-02a; K. 410, D. 269, F. 1621-035, Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı, Ankara.

Çakı, C. (2018). Birinci Dünya savaşında propaganda amaçlı kullanılan posterlerin korku çekiciliği bağlamında incelenmesi: Büyük Britanya örneği. *Atatürk İletişim Dergisi*, 15, 111-136.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şubesi (DH.EUM.2.Şb). 3/32; 69/28, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi, Ankara.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şubesi (DH.EUM.3.Şb). 24/30, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi, Ankara.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 7. Şubesi (DH.EUM.7.Şb). 2/31, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi, Ankara.

Ellul, J. (1973). *Propaganda-the formation of men's attitudes*. Vintage Books.

Hâkimiyet-i Milliye, Avrupa'da Propaganda Teşkilâtımız, Nr. 202, 26 Ramazan 1339, 3 Haziran 1337/1921, s.2.

Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı (HR.MTV). 65/62; 65/64, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi, Ankara.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS). 2103/2; 2103/3; 2103/4; 2103/5; 2103/6; 2103/7; 2103/10; 2103/12; 2109/6; 2109/13; 2110/4; 2106/11; 2112/13; 2289/2; 2405/2; 2405/83; 2406/35; 2407/58; 2409/67; 2411/44; 2420/80; 2460/67; 2879/16, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi, Ankara.

Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR).(04). 285/77; 287/106; 404/46; 905/103, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi, Ankara.

İkdam, Nr. 6511, 30 Cemaziyülevvel 1333/23 Mart 1331/5 Nisan 1915, s.1.

İkdam, Nr. 6992, 29 N 1334/16 Temmuz 1332/29 Temmuz 1916, s.1.

Karabekir, K. (2009). *Günlükler (1906-1948)*. Yapı Kredi Yayınları.

Karabekir, K. (2011). *Birinci dünya savaşı anıları*. Yapı Kredi Yayınları.

Kıbıl, M. (2020). Çanakkale muharebelerinde İngiliz askeri istihbarat raporları. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 252-320.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I. (2013). Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları.

Safi, P. (2021). Teşkilât-ı mahsusa ve istihbarat. İçinde İ. H. Demircioğlu & A. Özcan & N. Çençen & Y. Yiğit (Editörler), *Türk İstihbarat Tarihi*. (ss.217-232). Yeditepe Yayınları.

Sanders, L.V. (2011). *Türkiye 'de beş yıl*. (E. B. Özbilen, Çev). İşbankası Yayınları.

Sanders, M.L. ve Taylor, M. Philip. (1982). *British propaganda during the first world war, 1914-18*. Macmillian Press.

Sarıtaş, İ. (2019). Alman imparatorluğunun Türk dünyasına yönelik propaganda faaliyetleri: arkeolog Max Freiherr von Oppenheim ve Doğu Haber Ajansı. *Bilig*, (91), 113-135.

Şimşeker, S. A. (2022). *Birinci dünya savaşında Osmanlı istihbaratı ikinci şube tarihi*. Kronik Yayınları.

Uyanıker, F. (2019). I. Dünya Savaşı'nda Mecidiye kruvazörünün Ruslar tarafından ele geçirilmesi, Rus donanmasındaki faaliyetleri ve geri alınma süreci. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal Of Modern Turkish History Studies)*, XIX (38), 27-74.

Vahap, O. (1957). *Modern propaganda*. Türkiye Ticaret Postası Matbaası.

Extended Abstract

As is well known, propaganda is a type of persuasion-oriented communication aimed at influencing the thoughts and attitudes of a group of people through documents, information, ideology and opinions, and to attract them in the intended direction. This type of communication became a full-time occupation in the twentieth century. After that, propaganda ceased to be an individual activity and gained an organized structure.

During the First World War, the propaganda activities of the Ottoman Empire in neutral European countries and colonies were managed from a center. The name of this center was II. Branch of the Deputy Commander-in-Chief's Office. This institution, whose main mission was intelligence and counterintelligence, also dealt with propaganda

and censorship. During the war, the Ottoman Empire made propaganda to civilians inside the country, soldiers on the fronts and those outside the country.

From the beginning of the war, II. Branch acted together with the Directorate of Publications under the Ministry of Foreign Affairs in carrying out propaganda activities. However, the increase in the number of propaganda activities and the realization that the subject required specialization necessitated a new organization. In this context, the War Publications Headquarters was established and some of the diplomats who returned from abroad due to the war were employed there. The communiqués prepared by II. Branch for propaganda from the beginning of the war were called official notices. In addition, refutations were published against the claims of the enemies. Ottoman administrators often did not make a distinction between these and called both of them official notices.

The Ottoman Empire became involved in the First World War with the Black Sea Raid on October 29, 1914. Subsequently, official notices were issued to the press in the country. In these notices, it was emphasized that the Ottoman Empire had to enter the war due to being attacked and that it was obliged to continue the war in order to survive. Although the Deputy Commander-in-Chief's Office had a monopoly over the war news at home, it had to follow a different path in the face of news from abroad. During the war, war news flowed especially to neutral countries through the combatants. In the neutral countries that learned the war news from various sources, the Ottoman Empire had its official notices published. In these notices, the failures of the Ottoman Empire were concealed as much as possible. If they had to be admitted, their importance was minimized and it was emphasized that the losses would be compensated in a short time.

The official notices of the Headquarters were sent to the Ministry of Foreign Affairs and the National Agency for publication abroad. The Ministry of Foreign Affairs sent them to their respective embassies. In addition, cooperation was established with the allied countries to ensure the delivery of the notices. In the later periods of the war, some of the notices were sent to diplomatic missions directly from the Headquarters. As of April 1917, a new arrangement was made in the news sent abroad.

Official notices were published in countries such as Switzerland, Sweden, Italy and Spain. The newspaper clippings of the countries where these notices were published were sent to Istanbul so that they could be archived. Official notices were tried to be delivered to many geographies. In this context, official notices were sent to Muslims living in Russia as well as the citizens of neutral countries in Europe. For this purpose, Greek newspapers, which were published as neutral publications, were utilized. Moreover, even in the last days of the war, the Ottoman Empire endeavored to deliver its notices to every geography.

Various problems arose in the delivery of the notices to the target audience. These were administrative and personal mistakes, material inadequacies, problems with the Allies and obstructions by the Entente Powers. Especially Ottoman diplomatic missions complained about the problems encountered in the delivery of official notices until the end of the war. For this reason, it was constantly checked whether their official notices were delivered or not. Thus, problems were identified and tried to be solved. In addition, the central administration frequently warned diplomatic missions to attach importance to the notices and to publish them in the countries where they were located.

Problems were encountered with allied Germany in the publication of official notices in neutral countries. In the notices they published in Bulgaria and Romania, the Germans portrayed the Ottoman army as a branch of their army and claimed their successes. This situation attracted the attention of Ottoman diplomats and led to tension with Germany.

The Ottoman Empire sought various ways to get its notices published. As its allies did, the Ottoman Empire considered paying newspapers that published its notices. However, financial inadequacies plagued the Ottoman Empire throughout the war and affected the chances of success of propaganda activities. On the other hand, the Entente States also tried to buy the press of neutral countries. Another problem was the brevity of the notices. In order to influence public opinion, diplomatic missions demanded that the notices be written in detail and that they be given as much information as possible.

Some Ottoman diplomats who succeeded in publishing official notices by overcoming all difficulties faced threats. Some Ottoman diplomats were even threatened with death. It should be noted that even Britain, despite having enormous resources, faced significant problems during the war, especially when trying to influence the press institutions of neutral countries.

In addition to creating public opinion, official notices were beneficial to the Ottoman Empire in many different areas. As a matter of fact, Ottoman retractions became an agenda item in the parliaments of neighboring countries. In addition, official notices were important in terms of recording the war crimes committed by the enemies and providing evidence for peace negotiations after the war.

Finally, the findings throughout the study show that Ottoman administrators understood the importance of propaganda. In addition to quickly learning the propaganda techniques of their time, Ottoman administrators also realized the importance of having a qualified technological infrastructure in order to achieve success in propaganda activities. They did not surrender to their allies in propaganda activities and tried to carry their own agenda to the newspapers of neutral countries. They even did not hesitate to enter into a struggle with their friends and enemies for this purpose.

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar Supporting-Sponsor Institutions or Organizations:

Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır. None

Çıkar Çatışması Conflict of Interest:

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. None